

"Lubjanka marssal" Nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas

**Beria rahvuspoliitika eesmärkidest
ja tagajärgedest 1953. aastal**

II

TÕNU TANNBERG

L. Beria ja G. Malenkov,
viimast korda ühiselt tervitamas töörahvast
mausoleumi tribüünilt.
On 1. mai 1953.

4. BERIA RAHVUSPOLIITIKA JA EESTI

Kremli "uus rahvuspoliitika" mõjutas 1953. aasta kevadel tuntavalt ka Eesti poliitilisi olusid. See mõju oli tegelikult suuremgi, kui esmapilgul oodata võiks. Ka Eesti suhtes ei muutnud Beria oma tegevuse loogikat: muudatused algasid siseministeeriumi raames ning mõjutasid kindlasti ka teisi valdkondi (eelkõige parteiaparaati) tollases Eesti NSV ühiskonnas. Esmalt aga oleks sobilik heita põgus pilk sellele, mida on Beria teemal Eestis kirjutatud.

4.1. Historiograafiast: mida on Beria teemal Eestis kirjutatud.

Teadmine L. Beriast oli nõukogude ajal Eestis olemas nii ametlikus versioonis kui ka rahva mälus. Beria mahavõtmise järel püüti Nõukogude Liidus igasugune ametlik teave tema kohta välja juurida. "Suure Nõukogude Entsüklopeedia" tellijad pidid entsüklopeedia vastavast köitest Beria eluloo välja rebima ja selle asendama uue artikliga. Beria nime all ilmunud trükised pandi erifondi. Eesti NSV aga torkas silma sellega, et oli hiljem vist küll ainuke "vennalik" liiduvabariik, mille entsüklopeedias oli Beria ametlik elulugu sees – loomulikult ajastule kohases hinnangus. Beria oli ENE ametliku seisukoha järgi "poliit. avantürist, kellel õnnestus pääseda vastutavatele ametikohtadele NLKP-s ja Nõuk. valitsuses". Tema tegevust aga hinnati järgmiselt: "Püüdis seada julgeolekuorganeid kõrgemale parteist ja valitsusest, oli isikukultuseaegsete ebaseaduslike repressioonide peaorganiseerijaid. 1953 paljastati B. reeturlik partei- ja riigivastane tegevus, NSVL Ülemkohus mõistis B. ja ta kaas süüdlased surma."¹ K. Vaino aegne uus ENE väljaanne aga Beria elulugu enam ei sisaldanud.

Historiograafilises plaanis tuleb tunnistada, et Beria tegevust arvestataval teaduslikul tasemel Eestis seni pole uuritud. Nõukogude ajal sai seda teemat vähesel määral käsitleda üksnes parteiajaloo ametlike kaanonite raames – seega üksnes hukkamõistvalt. EKP kolmeköitelises ajaloos tõdetakse, et ka "Eestimaa Kommunistlikul Parteil tuli pidada võitlust Beria ja tema kaasosaliste vastu, kes vabariigi juhtkonda valelikult süüdistasid ebaõiges

kaadri valimise ja paigutamise praktikas ning püüdsid külvata vaenu Eesti NSV-s töötava mitmest rahvusest kaadri sekka"².

Arusaadavatel põhjustel – eelkõige allikalise baasi nappuse tõttu – käsitlesid küllaltki ebamääraselt 1953. aasta sündmusi Eesti NSVs ka väliseesti autorid. Nende käsitluste eeliseks parteiajalooliste "uurimuste" ees oli siiski see, et tollaseid sündmusi vaadeldi Kremli võimuvõitluse kontekstis.³ Beria reformipoliitikat on aga laiemas kontekstis käsitlenud J. Lina oma Stockholmis ilmunud raamatus "Skorpion märgi all", tuginedes osaliselt 1990. aastate alguses Venemaal ilmunud uuematele käsitlustele. Autor on Stalini surma järgset aega silmas pidades õigesti märkinud, et "see periood polnud sugugi nii hull, nagu Hruštšov tagantjärele püüdis väita".⁴ Samas aga on mitmed J. Lina seisukohad vähe argumenteeritud (Beria soov Baltikumi Läänele tagastada) ja ka fakti tasandil ebatäpsed – Beriat ei arreteeritud 27. juunil, vaid ikkagi 26. juunil 1953. aastal.

1980. aastate teisel poolel ja 1990. aastate alguses avaldati eestikeelsete materjalide tõlgetena üleliidulisest ajakirjandusest mitmeid Beria-teemalisi kirjutisi.⁵ Nende põhisuunitlus oli, nagu artikli alguse historiograafia osas juba osundasime, ühemõtteliselt hukkamõistev ning tema reformipoliitikast möödavaatav. Sellist seisukohta aga ei toetanud sugugi kõik Eesti ajaloolased ning samal ajal algab Beria tegevuse osaline "ümberhindamine". 1989. aastal ilmus kolme autori (M. Laar, L. Vahtre, H. Valk) Eesti ajaloo ülevaade "Kodu lugu", mis andis ka Beria tegevusele hoopis teistlaadse hinnangu. Väljaande autorid küll tõdevad, et Beria puhul oli tegemist "erakordse mõrtsu-

¹ Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. Tallinn. Valgus, 1968, I kd, lk 325.

² Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. Tallinn. Eesti Raamat, 1972, III kd, lk 380.

³ Vt näiteks: Purre, A. Teine punane okupatsioon Eestis. Aastad 1952–1964. – Eesti saatuseaastad. 1945–1960. Stockholm, EMP, 1965, III kd, lk 7–17.

⁴ Lina, J. Skorpion märgi all. Nõukogude võimutus ja langus. Stockholm. Referent, 1996, lk 306.

⁵ Osundagem siinkohal üksnes mõnele kirjutisele: Mikojan, S. Teener. Rahva Hääl, 27.02.1988; Zusseinin, N. Beria. Edasi, 11–12.03.1988; Böstrov, S. Eriülesanne. Maaleht, 23.06.1988; Antonov-Ovsejenko, A. Beria. Noorte Hääl, 14.01–13.02.1989.

kaga", kes aga alustas isikukultuse hukkamõistmist ning "andis märku kavandavatest radikaalsetest reformidest".⁶ Viidatakse ka NLKP KK 12. juuni otsusele (tõsi, osundamata, et tegemist oli Lätit ja Valgevenet puudutava otsusega)⁷ ja selle põhiseisukohtadele ning jõutakse järeldusele: Beria eesmärgiks oli Baltikumist "mingi "rahvademokraatlik" puhvertsoon luua". See seisukoht, mis paraku pole allikatega kaetud, on tänaseks jõudnud ka kõige uuemasse gümnaasiumidele mõeldud Eesti ajaloo õpikusse.⁸ Eestis on käibel veel teisigi eksiseisukohti. Nii väidab G. Aarma, et Beria arreteeriti juba 1. mail 1953. aastal, kusjuures vastav teade olevat avaldatud ajakirjanduses 10. mail. Aarma põhjendab oma seisukohta: "Ma olin nende sündmuste sees just siis, kui Beria kõrvaldati."⁹ Paraku ei vasta see seisukoht siiski tegelikkusele – Beria arreteerimise teade avaldati ajakirjanduses hoopis 10. juulil 1953. aastal.¹⁰

⁶ Laar, M, Vahtre, L, Valk, H. Kodu lugu II. Toimetanud S. Vahtre. – Loomingu Raamatukogu. Tallinn. Perioodika, 1989, nr 42/43, lk 77–78.

⁷ See ekslik seisukoht, et 12. juunil võeti vastu mingi üldine NLKP KK Presiidiumi otsus rahvuspoliitika muutmisest liiduvabariikides, on leidnud tee teistessegi väljaannetesse. Vt Eesti ajaloo kronoloogia. Tallinn. Olion, 1994, lk 204. Samal seiskohal on ka J. Lina.

⁸ Adamson, A., Valdmaa, S. Eesti ajalugu gümnaasiumile. Tallinn. Koolibri, 1999, lk 211.

⁹ GULAGi kombitsate karmis embuses. T. Trubetsky intervjuu G. Aarmaga (6). Areen, 18.08.1999.

¹⁰ Vt lähemalt: Rahva Hääl, 10.07.1953.

¹¹ Tannberg, T. Berliin-Moskva: Järv, J. Beria Gorbatsõvi ennetamas. Postimees, 1994, 1. jaanuar; Olep, J. 118 päeva 1953. aastast. Seitse Päeva, 1993, nr 8–10.

¹² Jaanson, K. Baltikum, Beria ja Hruštšov. Tänapäev. 1990, nr 46; Jaanson, K. Sedakorda üksnes Beria. Postimees, 11.01.1994.

¹³ Jaanson, K. Sedakorda..., lk 11.

¹⁴ Jaanson, K. Baltikum...

¹⁵ Erasik. Portree ajaloo taustal (Intervjuu V. Ivanoviga). Õhtuleht, 2.08.1990 jj. (Algselt ilmus intervjuu ajalehes Sovetskaja Estonia, Õhtulehe tõlge avaldati esialgu eksitava pealkirjaga "Üksikisik"); "Kõndisin kogu aeg noateral" (Intervjuu T. Liiviga). Pühapäevaleht, 26.09.1992.

¹⁶ V. Moskalenko sai ENSV julgeolekuministriks pärast B. Kummi tagandamist 1950. aasta veebruaris. Vt tema elulugu: Akadeemia, 1999, nr 10, lk 2253–2254; ERAF, f 1, n 6, s 7438.

Hiljem on Beria tegevust ja osaliselt ka selle kajastumist Eestis puudutatud mõnedes ajaleheartiklites. Põgusalt ja referatiivselt on kirjeldatud Beria välis- ja sisepoliitilisi initsiatiive 1953. aastal.¹¹ Hruštšovi nägemust tollaste sündmustele on kõige selgemalt Eestis rõhutanud K. Jaanson.¹² Beria saatustlik viga seisnes tema arvates selles, et pärast seda, kui "Ukraina KP Keskkomitee esimeseks sekretäriks oli saanud ukrainlane Kiritšenko, ja oli teada, et NLKP KK presiidiumi (nagu tollal poliitbürood nimetati) järgmisel koosolekul teeb Beria ettepaneku rahvusliku kaadri edutamise kohta ka Balti liiduvabariikides".¹³ Paraku oli Hruštšovi tõde siiski üksnes poolik tõde. Lisaks osundas Jaanson, et 1953. aasta juunis tehti ühele "vaieldamatult rahvuslikult meeletatud" mehele ettepanek koostada vangilaagrites viibivatest meestest nimekiri, kellest võiks tulevikus kokku panna Eesti NSV uue valitsuse.¹⁴

1953. aasta sündmusi on oma 1990. aastate alguse intervjuudes põgusalt puudutanud ka tollane EKP KK esimene sekretär I. Käbin.¹⁵ Tõsi, Käbin on küllaltki napisõnaline, kuid ta toob siiski mitmeid huvitavaid fakte sellest ajastust esile. Käbin ei vaata mööda ka Beria tegevusest.

4.2. ENSV siseministeerium: kaadrimuudatused Moskalenko ajal.

Stalini surma järel 1953. aasta märtsis läbi viidud riigiparaadi reorganiseerimine nägi ette ka liiduvabariikide riikliku julgeoleku- ja siseministeeriumide ühendamise ühtseks siseministeeriumiks. Kahe ministeeriumi ühendamine oli äärmiselt keerukas ülesanne, kuna lühikese ajaga tuli paika panna uus kaader ja tööle rakendada uus struktuur. Ministeeriumide ühendamisel anti selge eelistus senisele riiklikule julgeolekuministeeriumile ja enamikus liiduvabariikides nimetati siseministriks endine julgeolekuminister.

Selliselt toimiti ka Eestis. NSVLi siseministri esimese käskkirjaga 16. märtsist 1953. aastast nimetati Eesti NSV siseministriks senine riikliku julgeoleku minister V. Moskalenko.¹⁶ Oma esimese käskkirja andis Moskalenko välja 21. märtsil, teatades, et asus "otseste kohustuste täitmisele", ning alluvatele anti teada,

et kõik siseministeeriumist väljuvad dokumendid kehtivad üksnes ministri või asetäitjate allkirjaga.¹⁷ Esimese nädala jooksul nimetas Moskalenko ametisse enamiku osakondade, eriosakondade ja all-osakondade ülemate kohusetäitjad ning ministeeriumi sekretariaadi ja inspeksiooni ülema kohusetäitjad.¹⁸ Paralleelselt valmistati ette endise Eesti NSV siseministeeriumi ametlikku üleandmist. 24. märtsil vormistati vastav üleandmis-vastuvõtmisakt, millele kirjutasi alla endine siseminister J. Lombak ja Moskalenko.¹⁹

23. märtsil 1953. aastal nimetati ametisse hulgaliselt liiduvabariikide ja autonoomsete liiduvabariikide siseministrite asetäitjaid. Eesti NSV siseministri asetäitjana asus tööle polkovnik A. Tšernõšov. Moskalenko teiseks asetäitjaks sai polkovnik A. Gavrilov, kes nimetati ametisse 6. aprillil.²⁰ 1953. aasta märtsi lõpus nimetati polkovnik I. Ivanov kaadrite osakonna ülemaks.²¹ Märtsi viimasel päeval nimetati ametisse ka oblastite siseasjade valitsuste ülemad: alampolkovnik A. Ljapin (Tartu) ja major I. Kinarov (Pärnu).²² NSVL siseministri I. Serovi 4. aprilli 1953. aasta käskkirjaga määrati teenistusse oblastite siseasjade valitsuste ülemate asetäitjad: polkovnik N. Voronin (Tallinn), M. Aleksejev (Tartu) ja polkovnik B. Nazarov (Pärnu).²³ 1953. aasta aprillis määrati ametisse veel paar osakonnajuhatajat.²⁴ Mitmed senised Eesti NSV siseministeeriumi kõrged ametnikud saadeti mujale tööle. Nii saadeti uuele tööle Leningradi oblastis endine Moskalenko asetäitja polkovnik V. Sevtsenko, kindralmajor M. Svinelupov aga leidis uue ameti GULAGi süsteemis.²⁵

1953. aasta aprillis ja mais toimus rida kaadrimuudatusi Eesti NSV ja teiste liiduvabariikide miilitsaorganites.²⁶ 18. ja 20. mail toimus suurem vabastamine liiduvabariikide miilitsavalitsuste teenistusest (Eestis vabastati näiteks kapten A. Paukson). Rida vabastamisi miilitsateenistusest leidis aset ka juunis-juulis.²⁷

4.3. ENSV siseministeerium: uue kaadripoliitika algus.

Moskalenko ja tema asetäitjad ei olnud Beriale siiski sobilik meeskond Lubjankale vajalike kaadrimuudatuste elluviimiseks. Moskalenko võimuloleku aeg oli tegelikult

ettevalmistuseks põhjalikele muudatustele. Tol ajal tehtud kaadrimuudatused olid selgelt praktilise iseloomuga, tingitud julgeolekuorganite reorganiseerimisest ühtseks siseministeeriumiks. Nende kaadrimuudatuste esmaseks eesmärgiks oli uue asutuse töölerakendamise.

Eesti NSV siseministeeriumi juhtkonna väljavahetamise küsimus tõusis Lubjankal päevakorrale koos Läti siseministeeriumi juhtkonna uuendamisega 1953. aasta mai teisel poolel. 23. mail 1953. aastal vabastatigi V. Moskalenko koos oma asetäitjatega (polkovnikud Gavrilov ja Tšernõšov) ametist.²⁸ Moskalenkole Eestis enam rakendust ei leitud. 1953. aasta juunis komandeeriti ta koos A. Tšernõšoviga NSVL siseministeeriumi kaadritevalitsuse käsutusse.²⁹ Moskalenko

¹⁷ ENSV siseminister Moskalenko käskkiri nr 01 21.03.1953. – ERAF, f 17, n 1, s 54, l 46.

¹⁸ ENSV siseminister Moskalenko käskkiri nr 1 21.03.1953, nr 3 24.03.1953, nr 4 24.03.1953, nr 5 24.03.1953, nr 10 28.03.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 54, l 56, 58, 59, 65.

¹⁹ Moskalenko ja Lombaku raportid Beriale 24.03.1953. – ERAF, f 17/1, n 1, s 229 (numereerimata).

²⁰ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 43 23.03.1953, nr 135 6.04.1953. – ERAF, f 17, n 3, s 6, l. 60-65, 111-113. Vt ka Moskalenko käskkirja nr 19 8.04.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 77.

²¹ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 61 26.03.1953. – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 65-72p.

²² NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 85 31.03.1953. – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 74-80.

²³ NSVL siseministri asetäitja S. Kruglovi käskkiri nr 122 4.04.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l. 100-107.

²⁴ ENSV siseministri Moskalenko käskkiri nr 26 11.04.1953, nr 36 22.04.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 84, 98.

²⁵ ENSV siseministri Moskalenko käskkiri nr 62 13.05.1953, nr 74 19.05.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 128, 142.

²⁶ NSVL siseministri esimese asetäitja I. Serovi käskkiri nr 115 3.04.1953, nr 120 4.04.1953, nr 196 16.04.1953, nr 200 17.04.1953, nr 225 22.04.1953, nr 258 30.04.1953, nr 283 8.05.1953. – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 84-90, 94-98, 123-153, 157-163.

²⁷ NSVL siseministri asetäitja I. Serovi käskkiri nr 344 20.05.1953, nr 435 4.06.1953. – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 180, 199-205.

²⁸ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 362 23.05.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 170.

²⁹ ENSV siseministri Krassmani käskkiri nr 162 15.06.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 331.

küsimus oli päevakorral ka EKP KK VI pleenumil 1953. aasta augustis, kus osundati, et "seoses sellega, et sm. Moskalenko – KK Büroo liige – kutsuti vabariigist ära ja töötab praegu Moskva oblastis, on ettepanek vabastada ta KK Büroo liikme kohustustest".³⁰ Pleenum nõustus selle Käbini ettepanekuga üksmeelselt.

Uueks siseministriks nimetas Beria 23. mail Mihhail Krassmani ja tema asetäitjateks said polkovnik J. Klausepp ja alampolkovnik E. Neelus. Siseministeeriumi kõrgema juhtkonna väljavahetamisega algas põhjalik kaadrivahetus kogu siseministeeriumi aparaadis. Juba samal päeval – 23. mail – nimetati ametisse ka rida uusi osakondade ja vahetuste juhatajaid: vanemleitnant E. Veltmann (1. osakond), alampolkovnik J. Kroon (2. osakond), major O. Borel (4. osakond), kapten E. Kikas (7. osakond), alampolkovnik H. Andrussov (8. osakond), kapten A. Ibrus (2. eriosakond), kapten K. Kohver (6. eriosakond), major I. Erm (vanglate osakond), major A. Naruson (kaadrite osakond), major G. Kosse (tuletõrjevalitsus), major I. Kübar (11. valitsuse ülem), insener-major A. Pihlapon (kohaliku õhutõrjeteenistuse osakond) ja intendanditeenistuse kapten K. Rebane (rahandusosakond).³¹ Tollase ajastu kontekstis on kindlasti oluline rõhutada,

et kõige olulisemad osakonnad anti kohaliku kaadri juhtida. 23. mail nimetati ametisse ka Eesti NSV miilitsavalitsuse ülema asetäitjad: vanemleitnant E. Teus ja alampolkovnik R. Prants ning rida miilitsavalitsuse osakonnajuhatajaid, kellest enamik olid eestlased.³²

Siseminister Krassman kinnitas enamiku eeltoodud ametissenimetamisi 27. mail väljantud käskkirjadega.³³ Samal päeval – 27. mail – nimetas ta ametisse ka osakondade ülemate asetäitjad, kelleks olid enamasti mitteeestlased.³⁴ Kapten K. Sirkel edutati eriinspeksiooni ülemaks ja kaadrite osakonna ülema asetäitjaks.³⁵

1953. aasta mai lõpus pidi siseministeerium tegelema ka oblastite likvideerimisega kaasnenud kaadriprobleemidega. Oblastite siseasjade valitsused kaotati ning selle ülesande täitmiseks loodi eraldi likvideerimiskomisjonid. Vabanev kaader tuli kutsuda ENSV siseministeeriumi kaadriosakonna käsutusse ja neid, keda enam kasutada ei saanud, ootas ees "vallandamine koosseisude vähendamise" alusel.³⁶ Oblastite siseasjade valitsuste likvideerimine pidi lõppema hiljemalt 10. juuniks. Samaselt toimiti ka oblastite miilitsavalitsuste likvideerimisel.³⁷

Põhjalikud kaadrimuudatused leidsid aset ka kohalikul tasandil – siseministeeriumi rajoonide ja linnade osakondades. 28. mail määrati ametisse uued siseministeeriumi miilitsa rajooni- ja linnaosakondade ülemad.³⁸ Kokku nimetati ametisse 30 rajooni osakondade ülemat, kellest vähemalt 23 olid eestlased. Eestlased olid ka Tallinna, Tartu ja Pärnu linna miilitsaosakondade ülemad³⁹, kuna Narvas ja Kohtla-Järvel olid nendeks venelased. 1953. aasta mai lõpus nimetas Krassman ametisse veel mõned osakonnajuhatajate asetäitjad.⁴⁰

1953. aasta juuni esimesel poolel massiliselt kaadrimuudatused ajutiselt lakkasid – mai lõpus ametisse nimetatud osakondade ülemad tegelesid oma osakondade komplekteerimisega. Kaks olulist kaadrimuudatust siiski sel ajal toimusid: 9. juunil nimetati A. Pork ENSV miilitsavalitsuse ülemaks ning 15. juunil sai Tallinna miilitsakooli ülema major A. Zintšenko asemele kunagine Eesti NSV siseminister kindralmajor A. Resev.⁴¹ Sel ajal käis ka osakondade ülevõtmine-vastuvõtmine. Näiteks 4. juunil andis endise Eesti NSV julgeolekuministeeriu-

³⁰ ERAF, f 1, n 4, s 1468, l 132.

³¹ NSVL siseministri L. Beria käskkirjad nr 362-364 23.05.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 1170-175.

³² NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 365 23.05.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 167-168.

³³ ENSV siseminister Krassmani käskkirjad nr 106, 108, 111 27.05.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 180-182, 186.

³⁴ ENSV siseminister Krassmani käskkiri nr 109 27.05.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 183-184.

³⁵ ENSV siseminister Krassmani käskkiri nr 105 27.05.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 179.

³⁶ ENSV siseminister Krassmani käskkiri nr 0018 27.05.1953. – ERAF, f 17, n 1, s 51, l 97.

³⁷ ENSV siseminister Krassmani käskkiri nr 0017 27.05.1953. – ERAF, f 17, n 1, s 51, l 95.

³⁸ ENSV siseminister Krassmani käskkiri nr 112-113 28.05.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 187-189.

³⁹ Tallinnas vanemleitnant E. Miller, Tartus vanemleitnant E. Simson ja Pärnus major J. Mägi.

⁴⁰ ENSV siseminister Krassmani käskkiri nr 114 29.05.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 190.

⁴¹ ENSV siseminister Krassmani käskkirjad nr 143 9.06.1953, nr 157 15.06.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 231, 252.

mi 2-N osakonna ülem alampolkovnik A. Gavrilov asjaajamise üle siseministeeriumi 4. osakonna ülemale major O. Borelile.⁴² Viimane osakond oli üks kesksemaid, tegeldes just liiduvabariigi siseses agentuur-operatiivtööga.

4.4. Vahelugemiseks: Mihhail Krassmani tee ministriks.

Krassmani nimetamine siseministriks pani alguse ulatuslikule kaardivahetusele Eesti NSV siseministeeriumis. Seega oli just tema Beria käepikenduseks ehk meheks, kes pidi Lubjanka kaga kooskõlastatud poliitikat Eestis ellu rakendama. Seetõttu on põhjust pisut lähemalt tutvuda tema elukäiguga.

Mihhail Krassman oli sündinud 7. juunil 1909. aastal Leningradi oblastis Luuga rajoonis Ledõ külas keskmiktaluniku perekonnas.⁴³ Ka tema vanemad olid samas sündinud. Kuni 1928. aastani elas noor Mihhail koos oma vanematega, lõpetades 4-klassilise külakooli ja Luuga keskkooli. Keskkooli lõpetamise järel töötas ta Ledõ külanõukogu sekretärina ja lühikest aega ka metsatööstuses. 1930. aastal lahkus ta Leningradi, kus leidis tööd tiserlina. 1931. aastal võeti Krassman Punaarmeele ning suunati Ühendatud Riikliku Poliitvalitsuse (OGPU) vägedesse – 108. üksikdivisjoni. Punaarmees astus Krassman komsomoli ja lõpetas polgu nooremohvitseride kooli. Teenistuse lõppedes 1933. aasta aprillis oli ta roodukomandöri asetäitjaks.

Demobiliseerimise järel läks ta tagasi Leningradi ning asus tööle Siseasjade Rahvakomissariaadi süsteemis, esialgu laoülemana. 1933. aastal suunati ta Moskvasse ametiühingute kooli, mille lõpetas 1935. aastal. Seejärel töötas Krassman lühikest aega Novgorodi SARKi linnaosakonna juures tegutsenud administratiivasutuste ametiühingute rajoonikomitee esimehena. Kuid juba järgmistel aastatel edutati Krassman Leningradi administratiivasutuste ametiühingute oblastikomitee vastutavaks inspektoriks. 1938. aasta jaanuarist kuni 1941. aasta veebruarini töötas Krassman NSVL Rahvakomissaride Nõukogu juures tegutseva Leningradi Riiklike Reservide Territoriaalvalitsuse inspektori ja vaneminspektori. 1939. aastal võeti Krassman partei liikmekandidaadiks ja 1941. aasta veebruaris liikmeks.

Mihhail Krassman
(1909–1976)
Eesti NSV
siseminister
1953. aastal

1941. aasta veebruaris suunati Krassman hoopis vastutavamale tööle – Balti sõjaväeringkonna SARKi eriosakonda uurijaks asukohaga Riias. Sõja puhkedes reorganiseeriti Balti sõjaväeringkond Looderindeks ning Krassman jätkas SARKi eriosakonna uurijana rinde koosseisus kuni 1942. aasta maini. Seejärel suunati Krassman loodavate Eesti rahvusväeosade teenistusse. Temast sai 249. eesti laskurdiviisi eriosakonna vanem operatiivvolinik, mõne aja möödudes eriosakonna ülema asetäitja ning 1942. aasta oktoobrist juba ülem. Krassman osales diviisiga lahingutes Velikije Luki ja Novo-Sokolniki all.

1943. aasta novembris tagandati Krassman eriosakonna ülema kohalt. Oma eluloos märkib ta selle kohta ise, et sai hästi hakkama agentuur-operatiivtööga, kuid oli kogenematu majandusasjades, mida kasutasid ära eriosakonna komandant ja roodukomandör. 1943. aasta detsembrist kuni järgmise aasta juunini töötas Krassman 146. laskurdiviisi vanem-operatiivtöötajana, seejärel 379. laskurdiviisi eriosakonna ülema asetäitjana. 379. diviisi koosseisus osales Krassman ka Kaliningradi oblastis ja Läti territooriumil toimunud lahingutes.

1945. aasta juunis suunati Krassman tema enda soovil Eesti NSVsse 316. kontroll-filtreerimislaagrisse vastuluureosakonna "Smerš"

⁴² Üleandmis-vastuvõtmisakt 4.06.1953. – ERAF, f 131, n 1, s 259, l. 44. Gavrilov oli 2-N osakonna ülemaks saanud 1951. aasta detsembris (Samas, l 3).

⁴³ Krassmani elulugu tugineb tema isikliku toimu-ku andmetele. Tema autobiograafia on allkirjastatud 14. juulil 1953. aastal. Vt lähemalt: ERAF, f 1, n 4, s 6507.

vanem-operatiivvolinikuks. 1946. aasta veebruaris sai Krassmanist 15. lennutehnika diviisi vastuluureosakonna "Smerš" vanem-operatiivvolinik ning sama aasta suvel 10. kaardiväe laskurarmee vastuluureosakonna "Smerš" ülema asetäitja. 1947. aasta veebruarist kuni 1950. aasta juulini töötas Krassman 118. kaardiväe eesti laskurdiviisi (hiljem 22. kaardiväe eesti laskurbrigaadi) riikliku julgeoleku vastuluureosakonna ülema asetäitjana. 1950. aastal asus Krassman tööle Eesti NSV riikliku julgeoleku ministeeriumis, kus töötas allosakonna ülema asetäitjana ja ülemana ning osakonna ülema asetäitjana. 1953. aasta jaanuaris nimetati ta miilitsavalitsuse ülema asetäitjaks.⁴⁴ 1953. aastal omistati talle alampolkovniku auaste.

Krassman oli abielus ja kahe lapse isa. Tema isa suri juba 1930. aastal, kuid ema elas veel ka 1953. aastal oma kodukohas Leningradi oblastis. Kollektiviseerimise käigus oli ema 1931. aastal palgatööjõu kasutamise eest kodukohast välja saadetud. Järgmisel aastal aga otsus tühistati ja ema pöördus kodukohta tagasi. Krassmani vend töötas 1953. aastal kombinaadis "Eesti Fosforiit" lukksepana ja öde – Edele Spiridonova – oli kolhoosnik Leningradi oblastis. Krassmani abikaasa üks vendadest – V. Smirnov – töötas samuti julgeolekuorganites, olles Kiievis operatiivosakonna ülem.

4.5. ENSV siseministeerium: uus struktuur ja kaadripoliitika lõppfaas.

Krassmani siseministriks nimetamiseks alanud kaadrimuudatused viidi läbi sisuliselt kolme nädalaga. Eesti NSV siseministeeriumi uus koosseis kinnitati ministri käskkirjaga 15. juunil 1953. aastal.⁴⁵ Samal päeval kinnitas siseminister ametisse ka siseministeeriumi linnade ja rajoonivalitsuste isikkoosseisu.⁴⁶ Kõik osundatud nimetamised hakkasid kehtima alates 16. juunist. Samal päeval toimus ka EKP KK Büroo istung, kus enamik juhtivatele kohtadele edutatud siseministeeriumi töötajaid said partei heakskiidu.⁴⁷ Selleks ajaks – 1953. aasta juuni keskpaigaks – oli põhijoonetes lõpule jõudnud ka siseministeeriumi ümberstruktureerimine. 15. juunil kinnitas Krassman ministeeriumi uue struktuuri.⁴⁸ Mõni päev hiljem – 19. juunil – kinnitati ka Eesti NSV siseministeeriumi miilitsavalitsuse ajutine struktuur ning koosseis, mida hiljem siiski veel mitu korda muudeti.⁴⁹

Siseministeeriumi keskaparaadi struktuuri koosseisu kuulusid lisaks ministeeriumi juhtkonnale valitsused, osakonnad (mis enamasti jagunesid all-osakondadeks), eriosakonnad, iseseisvad all-osakonnad, inspeksioonid ja muud struktuuriüksused. Kokkuvõtliku ülevaate nendest saab lisast 1.

Siseministeeriumi isikkoosseisu põgusalt analüüsimisel ilmnevad selgelt kaks tunnusojoont. Esiteks on selgelt täheldatav, et ministeeriumi keskaparaadi juhtivatele kohtadele olid saanud eestlased. Siseministeeriumi keskaparaadi iseseisvate struktuuriüksuste juhtidest ligi 2/3 olid eestlased, kelle asetäitjaks ja ka all-osakondade ülemateks olid reeglina muulased. Varem olid struktuuriüksuste juhtideks nii siseministeeriumis kui ka julgeolekuministeeriumis olnud domineerivalt muulased. 1953. aasta juuniks oli aga ministeeriumi kesksete struktuuriüksuste etteotsa edutatud kohaliku päritoluga kaader. Tervikuna aga eestlaste osatähtsus ministeeriumi keskaparaadis nii suur ei olnud. Ligikaudsetel andmetel⁵⁰ oli eestlaste osatähtsus ministeeriumi keskaparaadis (ilma 8. eriosakonnata) ainult pisut üle 20 % ehk ümmarguselt 1/5. Põhjus on siin lihtne – teistele kohtadele lihtsalt ei jätkunud kohalikku kaadrit, kes oleks

⁴⁴ NSVL riikliku julgeoleku ministri asetäitja S. Goglidze käskkiri nr 271 18.01.1953. – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 21.

⁴⁵ ENSV siseministri Krassmani käskkiri nr 158 15.06.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 253–295.

⁴⁶ ENSV siseministri Krassmani käskkiri nr 161 15.06.1953. – ERAF, f 17, n 2, s 27, l 298–330.

⁴⁷ EKP KK Büroo istungi protokoll 16.06.1953. – ERAF, f 1, n 4, s 1536, l 198–201.

⁴⁸ ENSV siseministri Krassmani käskkirja nr 0021 lisa 15.06.1953. – ERAF, f 17, n 1, s 51, l 102–140.

⁴⁹ ENSV siseministri käskkiri 19.06.1953. – ERAF, f 17, n 1, s 51, l 172–199.

⁵⁰ Arvutuse aluseks on võetud eestipärased nimed. Mõistagi vajab siseministeeriumi koosseisu rahvuslik päritolu eraldi uurimist.

mingilgi määral vastanud (auastme ja ameti-
oskuste tõttu) vastavatele nõuetele. Samas aga
tegi nii mõnigi eestlane tollal kiire tõusu kar-
jääriredelil just tänu oma rahvuslikule pärit-
olule. See kehtis ka siseministri enda kohta –
reeglina enne 1953. aastat polkovnikust ma-
dalama aukraadiga julgeolekutöötajat liiduva-
bariigi ministriks ei pandud. Kui arvesse võt-
ta ka 8. eriosakonna ning siseministeeriumi
linnade ja rajooniosakondade koosseisu, siis
eestlaste osatähtsus kasvas tuntuvalt.⁵¹

Teise iseloomuliku joonena väärib esile-
tõstmist asjaolu, et siseministeeriumi uus
koosseis oli arvuliselt tunduvalt väiksem kui
varasemal ajal. Siseministeeriumi normkoos-
seis nägi keskparaadis ette 715 ning linnade
ja rajooniosakondades 494 kohta. Seega oli
ministeeriumi suuruseks (ilma liiduvabariigi
miilitsavalitsuseta) kokku 1209 inimest.⁵²
Võrdluseks osundame, et Eesti NSV siseminis-
teeriumi kesksete struktuuriüksuste norm-
koosseisuliseks suuruseks 1953. aasta märtsis –
vahetult enne ministeeriumide ühenda-
mist – oli 1725 kohta.⁵³ Eesti NSV julgeoleku-
ministeeriumi suuruse kohta autoril andmed
puuduvad. Kahe ministeeriumi ühendamine
1953. aasta märtsis aga tähendas tegelikkuses
tööpooldest olulisel määral kaadri kokkutõm-
bamist. See oli kooskõlas Beria (ja Malenkovi)
üldise poliitikaga, mis oli suunatud riigipara-
adi vähendamisele. Stalini surma järel reor-
ganiseeriti kardinaalselt senist riigivõimu-
struktuuri: kui 1952. aastal oli Nõukogude Liidus
kokku 51 ministeeriumi, siis 1953. aasta
märtsis jäi neid järele poole vähem – 25. See
oli valus löök eelkõige just Moskvasse koon-
dunud bürokraatiaaparaadile, aga ei jätnud
puudutamata ka liiduvabariikide tasandit.
Beria "süüasja" arutanud NLKP KK pleenumil
1953. aasta juulis süüdistati muuseas ka Beriat
just ministeeriumide põhjendamatus vähen-
damises. Bürokraatia aga taastas ruttu oma
mõjukuse: 1954. aastal tegutses juba 46 mi-
nisteeriumi.⁵⁴ Berial olid selged kavad tegeli-
kult ka ühendatud siseministeeriumi aparaati
märgatavalt vähendada. 1953. aasta mai kes-
kel oli üleliidulise siseministeeriumi keskpara-
adi suuruseks ligikaudu 20 000 inimest. Juu-
ni alguses andis Beria välja käskkirja, mis nägi
ette keskparaadi vähendamise 8704 koha
võrra.⁵⁵ Eeltoodud struktuuri optimeerimisest

ja koosseisu vähendamisest ei saanud mööda
vaadata ka liiduvabariikide siseministeeriu-
mid.

4.6. Kremli kavad Eesti suhtes.

Eespool nägime, et Beria alustas konkreet-
sete abinõude ellurakendamist rahvuspoliiti-
kas nendest impeeriumi äärealadest, kus vas-
tupanu nõukogude võimule oli sõjajärgsetel
aastatel kõige tugevam: Lääne-Ukrainast ja
Leedust. Järgmisena võeti päevakorda Lääne-
Valgevene ja Läti sisepoliitiline olukord.

Kolmanda "paarina" valmistati NLKP KK
Presiidiumi istungile ette Eesti ja Moldaavia
küsimuse arutelu. Mõistagi kasutati ka nüüd
läbiproovitud stsenaariumi: koostati vastavad
märgukirjad, mille alusel pidi presiidium
hiljem asjaomase otsuse vastu võtma. Selle-
kohased ettevalmistused jõudsid Eesti ja Mol-
daavia osas lõppjärku 1953. aasta juuni keska-
paigaks. Siinjuures on äärmiselt oluline fakt,
et nii Moldaavia kui ka Eesti küsimust valmis-
tas presiidiumi aruteluks ette Hruštšov.⁵⁶ See-
ga tegid Beria ja Hruštšov selles küsimuses ti-
hedat koostööd. Tegemist oli omamoodi töö-
jaotusega, milles Hruštšovile jäid Läti ja Eesti
küsimuste ettevalmistamine eelkõige partei
liinis, Beria seevastu tegutses siseministeeriu-
mi liinis. Nende tihedast koostööst annab tun-
nistust kas või seegi, et Beria viitas rahvuskü-
simuse aruteludel ka Hruštšovile kui sama
küsimusega tegelejale.⁵⁷

1953. aasta suve sündmusi jälgides tundub,
et Eesti (ja Moldaavia) küsimuse arutelu oleks
lõpusirgele jõudnud 1953. aasta juuni teisel
poolel. Esiteks kinnitab seda asjaolu, et Kremli
varasemate otsuste vastuvõtmisega Lääne-
Ukraina ja Lääne-Valgevene, Leedu ja Läti

⁵¹ Eesti NSV siseministeeriumi rahvuslik koosseis
enne ühendamist 1953. aasta märtsis oli järgmi-
ne: venelasi 816 (49 %), eestlasi 623 (37,7 %), uk-
rainlasi 83 (5,1 %), valgevenelasi 30 (1,8 %) ja teis-
te rahvuste esindajaid 101 (6,1 %). Vt lähemalt:
ERAF, f 17/1, n 1, s 229, l 23–24.

⁵² ERAF, f 17, n 1, s 51, l 128, 140.

⁵³ ERAF, f 17/1, n 1, s 229, l 3–4.

⁵⁴ Pihoja, R. Sovetskij Sojuz, lk 235–236.

⁵⁵ Lubjanka, lk 77.

⁵⁶ Žukov, J. Bor'ba za vlast'..., lk 56.

⁵⁷ Naumov, V. Byl li zagovor Berii?, lk 22.

suhtes ei venitatud: märgukirjade esitamise järel võeti lühikese aja möödudes vastu ka vastav NLKP KK Presiidiumi otsus.

4.7. J. Kābini versioon tollastest sündmustest.

Teisalt annavad sellele väitele kinnitust ka Eesti sündmused. Eespool nägime, et 1953. aasta juuni keskpaigaks oli lõplikult paika pandud Eesti NSV siseministeeriumi uus kaader. Enam-vähem samal ajal – 1953. aasta juuni keskpaiku – jõudis Moskvast Eestisse korraldus, et kõik venelastest partei tippametnikud peavad viivitamatult vabariigist lahkuma. EKP esimene sekretär J. Kābin viibis tollal Barviiha sanatooriumis tervist parandamas ning sai sellest korraldusest teada EKP kaadriteosakonna ülemalt Tšernikovilt. Kābini sõnul teatas Tšernikov talle eritelefoniga järgmist: "Mind kutsus enda juurde Kossov ja ütles, et Beria käskinud KK ülesandel kõik Eesti partei- ja nõukogude- ja majandusaparaadis töötavad venelased vallandada ning nad peavad Eestist lahkuma."⁵⁸ Tšernikov teatas Kābinile ka lisaks, et EKP KK teine sekretär Kossov pakkis juba kohvrid ja lahkus Eestist. Kābin käskis Tšernikovil endal paigale jääda seni "kui ma tagasi tulen ja asjad selgeks teen". Kābini sõnul ei teadnud ta midagi Kremli plaanidest. Tõenäoliselt see nii oligi: ka varasemate otsuste ettevalmistamisel Beria kohaliku partei-aparaadiga eriti nõu ei pidanud.

Eesti küsimus oli Kremli tõesti juba päevakorral. Nimelt pisut enne Tšernikovi kõnet oli Kābinile sanatooriumisse helistanud ka Hruštšov ja palunud tal ravikuuri lõppedes enda juurest Moskvast läbi astuda. Mõni päev hiljem aga helistas Kābinile sanatooriumisse Beria ja andis omalt poolt samasuguse korralduse: "Kui ravi lõpeb, sõitke minu juurde."

Ja Beria ei oleks olnud Beria, kui ta oleks Kābinit teavitanud sellest, milleks teda välja kutsutakse.

Ravikuuri lõppedes läkski Kābin esmalt Moskvast Hruštšovi jutule. Kābini sõnul oli "jutuajamine hea ja sisukas" ning Hruštšov soovitanud tal sõita ühte Moskva-lähedasse kolhoosi, et seal vaadata "kartuli ja maisi ruutpesiti kasvatamist". Kolhoosi külastamise asemel läks Kābin pärast lõunat hoopis Beria juurde, kes olevat temale üksnes mõned standardküsimused esitanud ja pärinud temalt: "Milliseid küsimusi teil mulle on?" Kābinile tulnud see ootamatult ning ta olevat seepeale sõna võtnud Balti raudteede kavandatava ühendamisega vastu. Beria lubanud napolisõnaliselt asja järele uurida ja sellega olevatki nende vestlus ka lõppenud. Kābini sõnul toimus see jutuajamine kaks päeva enne Beria arreteerimist. Eesti NSV esindusse tagasi jõudes oli Hruštšov Kābinile uuesti helistanud ja teda sarjanud, et ta kolhoosi külastamise asemel hoopis Beria juurde läinud.⁵⁹

4.8. Salapärase kohtumine hotellis "Palace".

Ilmselt ei ole kahtlust, et Beria võimulpüsimise korral oleks NLKP KK Presiidium ka Eesti NSV küsimuses vastava otsuse vastu võtnud. Selgusetuks aga jäävad praeguse uurimise seisu juures Beria kaugemad eesmärgid Eestis: kas oleks piiratud üksnes otsuse vastu võtmisega, või oleks sellega kaasnenud ka kaadrimuudatused vabariigi juhtkonnas. Teatud ettevalmistusi Eesti NSV juhtkonna uuendamiseks tollal kindlasti tehti. 1953. aasta juunis olevat K. Jaanson andmetel toimunud hotellis "Palace" salapärase kohtumine Moskva esindaja – ilma eraldusmärkideta siseministeeriumi ohvitseri – ja ühe "vaideldamatult rahvuslikult meelestatud" mehe vahel. Moskva esindaja olevat viimasele teinud ettepaneku koostada GULAGi laagrites viibivatest meestest/naistest nimekiri, kellest võiks moodustada uue Eesti NSV valitsuse. Lepiti kokku, et järgmine kohtumine toimub 10. juulil 1953. aastal.⁶⁰ J. Lina kinnitab, et selleks salapäraseks meheks oli Georg Meri, kes "'iseseisvas rahvademokraatlikus" Eestis pidi peaministriks saama".⁶¹

⁵⁸ Õhtuleht, 3.08.1990.

⁵⁹ Samas. Seega Kābini kohtumine Beriaga võis toimuda 24. juunil. Siinkohal sobib osundada, et Beria kohtus 1953. aasta mai lõpus ka A. Sniečkusega. See kohtumine oli toimunud aga Sniečkuse initsiatiivil.

⁶⁰ Jaanson, K. Baltikum...

⁶¹ Lina, J. Skorpion märgi all, lk 307.

Siinkohal oleme jõudnud üsna olulise küsimuse juurde Beria tegevuses: mis plaanid tal tervikuna olid Eesti NSV ja laiemalt kõigi Nõukogude Balti vabariikide suhtes? Kas ta kavatses neile anda Ida-Euroopa eeskujul "rahvademokraatia" staatuse – nii nagu mitmed autorid seni on püüdnud väita. Tegemist on siiski laiemas küsimusega, mis eeldab ka Ida-Euroopa olude tundmist ja Beria vaadete analüüsi nende riikide suhtes. Sellised uurimused aga tänasel päeval puuduvad.

Tuginedes seni avaldatud arhiivimaterjalidele ja uurimistele, olen siiski veendunud, et sellist kavatsust Beria Baltikumi suhtes ei olnud. Beria ei näinud Ida-Euroopas mingit eeskuju. 1953. aastal pidas ta Ida-Euroopa poliitilist korraldust ebaõnnestunuks, mida tõestab kas või tema ettepanek loobuda sotsialismi ülesehitamisest Saksa DVs. Ka 1953. aasta juunis toimunud läbirääkimistel Ungari partei- ja riigijuhtidega oli Beria äärmiselt kriitiline ja kohati lausa vaenulik. Seda aga ei saa võtta kui Beria vastumeelsust sotsialismile/kommunismile üldse. Jutud Beria püüdlustest kapitalismi restaureerida jäävad paraku fantaasia valda. Puuduvad igasugused tõendid, et Beria oleks soovinud mingil viisil muuta kommunistliku režiimi alustalasid Nõukogude Liidus. Tundub, et tema eesmärgiks oli kehtiva režiimi täiustamine ja efektiivsemaks muutmine ning muuseas lootis ta seda saavutada parteibürokraatia arvukust ja mõjukust ühiskonnas vähendades. Hruštšovile võis see tõesti tunduda kapitalistliku korra taastamisena. Samuti pole seni avaldatud uute arhiivimaterjalide alusel võimalik kinnitada, et Beria oleks tahtnud üldse loobuda Baltikumist. Baltikum oli punaimpeeriumile geopoliitiliselt vajalik ja mõistlik oli need alad uue "Balti erikorra" raames integreerida, mitte neist loobuda.

5. BERIA TEGEVUSE TASALÜLITAMINE.

1953. aasta Stalini surma järgseid sisepoliitilisi suundumisi ei saa vaadelda lahus poliitilisest võimuvõitlusest. Stalin ei määranud ühemõtteliselt kindlaks oma järglast. Diktaatori viimastel aastatel oli kõige tõenäolisemaks "troonipärijaks" G. Malenkov, kes aga 1953. aasta märtsis ei suutnud (ja ilmselt väga ei tahtnudki) täielikult võimu enda kätte võtta.

5.1. Võimuvõitlusest pärast Stalini surma.

Stalini surma järgselt kujunes esialgu välja jõudude tasakaal kolme võimupretendendi – Malenkovi, Beria ja Hruštšovi – vahel.⁶² See tõttu räägiti avalikult kollektiivsest juhtimisest, kuid selle kattevarjus püüdsid kõik võimupretendid oma positsioone kindlustada. Mõistagi tegi seda ka Beria. Mitmepalgelise reformipoliitikaga püüdis ta kindlasti kindlustada ka enda võimupositsioone. Kuid Beria ei pidanud silmas üksnes võimuvõitlust. A. Mikojan on hiljem osundanud, et pärast Stalini matuseid Punasel väljakul olevat ta Beriale öelnud: su kõnes olid lubadused garanteerida kõigile kodanikele konstitutsiooniga tagatud õigused ja kohustused, mis ei ole ainult tühjad sõnad, vaid siseministri tegevusprogramm, mida peab täitma. Beria olevat Mikojanile selgelt ja ühemõtteliselt vastanud: Ma täidan selle.⁶³

Seega – võimuvõitlus ei lakanud Kremli võimuladvikus ka pärast "suure juhi" surma.⁶⁴ Diktaatori surma järgses võimuvaakumis tegutsesid võimupretendid esialgu näiliselt ühtse meeskonnana. Marssal G. Žukov on hiljem tunnistanud, et pärast Stalini surma ilmes "Hruštšovi, Beria ja Malenkovi vahel eriti tugev sõprus", mistõttu kõik küsimused tuli enne otsustamist nendega kooskõlastada.⁶⁵

Tegutsemiseks ja oma eesmärkide realiseerimiseks vajati üksteise tuge. Malenkov oli eelkõige huvitatud välispoliitiliste probleemide lahendamisest ja senise majanduspoliitika ümberorienteerumisest tarbekaupade tootmisele, soovides vähendada senise privilegieeritud tööstusharu – sõjatööstuse – mahtu. Hruštšov soovis tegutses esialgu tagasihoidlikult, jäädes varju. Samas oli ta omamoodi neutraalne vahekohtunik Malenkovi ja Beria

⁶² Võimupiruka jagamine algas Kremli tegelikult juba enne Stalini surma – 4. märtsil 1953. aastal. Tipmine võimustruktuur pandi lõplikult paika järgmise päeva õhtul – pisut enne Stalini surma. Ametlikel andmetel suri Stalin 5. märtsi õhtul kell 21.50. Vt selle kohta lähemalt: Poslednaja..., lk 106–111; Pihaja, R. Sovetskij Sojuz, lk 98–102.

⁶³ Naumov, V. Byl li zagovor Berii?, lk 20.

⁶⁴ Vt selle kohta lähemalt: Žukov, J. Bor'ba za vlast', lk 39–57; Pihaja, R. Sovetskij Sojuz, lk 98–107.

⁶⁵ Istoričeskij arhiv, 1999, nr 3, lk 45.

vahel, aidates nii mõnigi kord siluda tekkinud erimeelsusi.⁶⁶ Samas mõistis Hruštšov hästi, et üksinda tegutsedes ta tollasel poliitilisel maastikul edu ei saavuta ning varem või hiljem peab ta endale liitlase valima: kas Malenkovi või Beria. Hruštšovi valik langes esialgu Beriale. Sellise valiku langetas ta eelkõige pragmaatilistel kaalutlustel, et viia oht enda suhtes miinimumini – Beria oli kõige informeeritum isik, kes oli hästi kursis ka Hruštšovi "vägitegudega" Ukrainas. Ka Beria otsis endale liitlast ja seega olid mõlemad koostööst huvitatud. Tõsi, Hruštšov ei ole hiljem sellest koostööst tahtnud eriti kõnelda.

Ühise tegutsemise käigus hoiti üksteisel kiivalt silma peal ning jälgiti, et keegi ei koondaks enda kätte liialt suurt võimu. Seetõttu vabastati NLKP KK Presiidiumi 14. märtsi istungil Malenkov parteitöölt – NLKP KK sekretäri ametikohalt. See aga ei tähendanud Malenkovi kõrvaletõrjumist ega ka võimuvõitluse lakkamist: jõudude vahekorra väljaselgitamine ja liitlaste otsimine jätkus.

5.2. Beria-vastase vandenõu kujunemine.

Venemaal ilmunud uuemate uurimuste alusel oli 1953. aasta juuniks jõudude vahekord Kremli üldjoontes järgmine. Malenkovi kõige kindlamateks pooldajateks olid Saburov ja Pervuhhin, kusjuures Beria koostöös Hruštšoviga võis arvestada Molotovi ja Bulgani toetusega. Ülejäänud võimuladvik – Vorošilov, Kaganovitš ja Mikoian – ootas, et võitja poolega liituda. Lähiajal pidi kokku tulema NLKP KK Presiidium, kus ilmselt oleks aset leidnud uus võimuvahekordade selgitamine.⁶⁷

Viidatud võimugrupeeriingud ei olnud välja kujunenud mingil ideelisel ega kindlal programmilisel alusel, vaid paljuski juhuslikult.

Seetõttu ei olnud need grupeeringud ka püsivad. Pealegi oli 1953. aasta juuniks selgelt esile tõusnud Beria juhtroll uuenduste läbiviimisel. Tema tegevus oli kaaslaste jaoks ületanud kõik "mõistlikud piirid". Ühtaegu adusid Beria kaaslased ka seda, et Lubjankalt lähtuvad ümberkorraldused leiavad ühiskonnas positiivset vastukaja. Senine jõudude tasakaal oli kadumas, mis mõistagi tegi nii Malenkovi kui Hruštšovi ettevaatlikuks. Mõlemad kartsid, et Beria võib neid soodsa olukorra tekkides lihtsalt kompromiteerida ja võimu juurest kõrvaldada. Seega oli olemas objektiivne alus Malenkovi ja Hruštšovi liidu sõlmimiseks.

Tasakaalustavat jõudu vastukaaluks Beriale vajas 1953. aasta juunis eelkõige Malenkov, kelle suhted "Lubjanka marssaliga" olid jahtunud. Malenkovi ohustas Beria jõuline poliitika "Leningradi süüasja" telgitaguste asjaolude avalikustamisel. See võis viia lõppkokkuvõttes ka ühe selle süüasja põhiinitsiaatori – Malenkovi – paljastamiseni. Beria tõepoolest kogus kompromiteerivat materjali Malenkovi kohta, kasutades ära oma ametkonna eelised, kuna arhiivid kuulusid siseministeeriumi süsteemi. Sellekohase korralduse sai tollane Arhiivide Peavalitsuse ülem V. Stõrov.⁶⁸ Eeltoodu osundab selgelt sellele, et Beria-vastase vandenõu initsiatiiv lähtus tollal eelkõige Malenkovilt, mitte aga Hruštšovilt, kes küll hiljem on end ohtrasõnaliselt pidanud Beria kukutamise eestvedajaks. Malenkovi rolli Beria arreteerimisel kinnitavad ka uuemad uurimused.⁶⁹ Malenkov on hiljem tunnistanud, et mõte Beria ohjeldamiseks tekkis pärast 12. juuni NLKP KK Presiidiumi istungit. Algasid läbirääkimised, mida lihtsustas ka üks oluline välistegur – 17. juunil vallandus Berliinis ülestõus, mida Beria isiklikult maha suruma sõitis. See võimaldas Malenkovil ja Hruštšovil Moskvast kõiki NLKP KK Presiidiumi liikmeid veenda Beria tegevuse tasalülitamise vajaduses. Nii kujunes tollase võimuladviku vandenõu ühe oma kaaskondlase vastu. Otsustati Beria kõrvaldada, et ise ohutumalt edasi võimul püsida.

⁶⁶ Naumov, V. *Byl li zagovor Berii?*, lk 20. Hruštšovi tegutsemisindu pidurdas kindlasti tollal ka süütunne – Stalini matustel aset leidnud inimeste massilise hukkamise pärast (teine Hodõnka) – oli ju tema matusekomisjoni esimees.

⁶⁷ Žukov, J. *Bor'ba za vlast'*, lk 56.

⁶⁸ Pihoja, R. *Sovetskij Sojuz*, lk 111–113.

⁶⁹ Lavrentij Berija, lk 8.

5.3. "Lubjanka marssali" arreteerimine.

Beria otsustati arreteerida järjekordsel NLKP KK Presiidiumi istungil, mis kutsuti kokku 26. juunil 1953. aastal.⁷⁰ Vandenõulased arutasid eelnevalt läbi kogu stsenaariumi ning Beria vahistamiseks formeeriti relvastatud grupp kindralitest ja ohvitseridest eesotsas marssal G. Žukoviga.⁷¹ Beria suhtes olid kõige vihasemalt meelestatud Malenkov, Hruštšov ja Molotov, kes ka ühel või teisel viisil pretendeerisid liidrirollile kogu riigis. Teised võimuladviku liikmed küll nõustusid, et Beria tegevust tuleb ohjeldada, kuid enamik neist ei pooldanud senise "kaasvõitleja" füüsilist hävitamist. Näiteks A. Mikojani arvates tulnuks Beriat rakendada majanduse vallas.⁷²

Beria arreteerimine kulges üldjoontes ettevalmistatud kava kohaselt: presiidiumi istung kestis mitu tundi ja alles pärast seda, kui kõik liikmed olid oma arvamuse välja öelnud, sai Žukov oodatud käsu siseneda saali ja Beria arreteerida. Beria mingit vastupanu ei osatanud. Samal päeval anti välja ka NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi ukaas, millega Berialt võeti kõik riiklikud ametid, auastmed ja autasud.⁷³ Pärast arreteerimist viidi Beria sama päeva õhtul Kremli Moskva garnisoni peavahti ja järgmisel päeval ühte õhukaitsestaabi punkrisse. Selles punkris hoiti Beriat kinni kuni tema mahalaskmiseni 1953. aasta detsembris.

Beriale tuli arreteerimine täieliku ootamatuseks. Ilmselt alles õhukaitse punkrisse suletuna mõistis ta olukorra lootusetust. Tundes oma endisi lähikondlasi, mõistis Beria kindlasti, mis teda ees ootab – fabritseeritud süüasi ja hukkamine. Ta üritas küll olukorda päästa, kirjutades vahetult pärast arreteerimist mitu patukahetsuskirja Malenkovile ja teistele endistele kaaslastele, püüdes sel viisil vältida halvimat – surma.⁷⁴ Kuid need pöördumised jäid vastusetu. Hruštšovi korraldusel jäeti Beria ilma paberi ja kirjutusvahendita – nii ei saanud ta neid enam ka kirja teel tulitada.

Arreteerimise järel püüdsid vandenõulased ka oma tegevust "seadustada" ning põhjendada: parteiparaat ning ka ühiskond ootas Kremli võimuladvikult seletust, kuidas oli Beriast – "Stalini andekast õpilasest" – saanud riigireetur. Beria parteiliseks hukkamõistmi-

seks ja seletuste andmiseks kutsuti kiirkorras – 2. juuliks 1953. aastaks – kokku NLKP KK pleenum. Vastav otsus võeti vastu NLKP KK Presiidiumis 27. juunil.⁷⁵ 29. juunil 1953. aastal võeti NLKP KK Presiidiumi istungil vastu otsus juurdluse toimetamise kohta Beria partei- ja riigivastaste kuritegude üle. Selle ülesande täitmine pandi samal istungil uueks NSVLi peaprokuröriks kinnitatud R. Rudenkole. Senine peaprokurör G. Safonov vabastati ametist, kuna Hruštšovi sõnul "me kartsime, et ta ei suuda objektiivselt läbi viia juurdlust Beria süüasjas". Rudenko pidi otsekohe tööle asuma "arvestades KK Presiidiumi istungil saadud korraldusi".⁷⁶ NLKP KK Presiidium jäi seda kohtuasja kuni lõpuni kureerima. Seega olid juurdluse lõpptulemus ja järeldused juba ühemõtteliselt ette määratud. Rudenko korraldusel avati Beria kriminaalasi 30. juunil 1953. aastal. Presiidium koostas lausa oma-moodi süüdistuste nomenklatuuri, kusjuures kohtule jäi ülesanne need juurdluse käigus tõestada. Juurdluse käigus pidi tõendusmaterjalide kogumiseks kasutama eelkõige kahte erinevat viisi. Esmalt tuli siseministeeriumist välja nõuda kõik Beria käskkirjad, mis puudutasid eelkõige neid liiduvabariike, kus teostati "uut rahvuspoliitikat". Teisalt pidi uurimine tuginema ülekuulamistel saadud tunnistustele, kusjuures enne iga ülekuulamist rõhutati, et ülekuulata peab kaasa aitama juurdluse edenemisele. Ehk teisisõnu – rääkima ikka seda, mida teada taheti.⁷⁷

⁷⁰ 26. juuni 1953. aasta istungi protokolli pole tänaseni leitud. Säilinud on üksnes Malenkovi poolt tehtud mustand. Vt lähemalt: Lavrentij Berija, lk 69–70.

⁷¹ Beria arreteerimise üksikasju vt lähemalt: Berija, konec karjery, lk 262–295; Antonov-Ovsejenko, A. Berija. Moskva. Ast. 1999, lk 435–444.

⁷² Lavrentij Berija, lk 9.

⁷³ NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus 26.06.1953 "L. P. Beria kuritegelikest riigivastastest tegevustest". – Lavrentij Berija, lk 379.

⁷⁴ L. Beria kirjad NLKP KK-le 28.06.1953, 1.07.1953, 2.07.1953. – Lavrentij Berija, lk. 71–79 (Algselt publikseeritud: Istočnik. 1994, nr. 4).

⁷⁵ NLKP KK Presiidiumi otsus 27.06.1953. – Lavrentij Berija, lk 70.

⁷⁶ NLKP KK Presiidiumi otsus 29.06.1953. – Lavrentij Berija, lk 72.

⁷⁷ Naumov, V. Byl li zagovor Berii?, lk 33.

Beria "uut rahvuspoliitikat" puudutavad otsused Ukraina NSV ja Valgevene NSV lääne- oblastite, Leedu NSV ja Läti NSV kohta tühistati ja eraldati NLKP KK Presiidiumi protokollidest. Sellekohase otsuse võttis presiidium vastu 2. juulil 1953. aastal põhjendusega, et viidatud otsused aitasid kaasa "kodanlik-natsionalistlike elementide aktiviseerimisele".⁷⁸ Sama päeva õhtul kogunesid Kremli NLKP KK pleenumist osavõtjad.

5.4. Beria parteiline hukkamõistmine.

1953. aasta juuli alguses (2.–7.07) kooslnud NLKP KK pleenum oli peaaegu tervikuna pühendatud Beria "partei- ja riigivastase" tegevuse paljastamisele.⁷⁹ Seda pleenumit võiks isegi võrrelda 1930. aastate "suure puhastuse" aegsete pleenumitega, millel oli siiski üks oluline eripära: tollal olid süüdistatavad ka ise kohal ning said formaalselt end kaitsta. 1953. aastal Beriale seda võimalust ei antud.

Pleenumi põhiettekande tegi Malenkov, mis viitab ka tõsiasjale, et just tema oli Beria mahavõtmise eestvedaja. Malenkovile sekundeeris Beria-vastase vandenõu teise eestvedaja – Hruštšovi – ettekanne. Tähelepanuvääriv on see, et mõlemas ettekandes olid rõhuasetused Beria süüdistamisel küllaltki erinevad. Malenkovi süüdistuses oli kesksel kohal Beria poolt teostatud "ebaõige rahvuspoliitika" ning möödalaskmised välispoliitikas. Hruštšov seevastu sisuliselt rahvuspoliitikat ei puudutanud. See on ka mõisteta, kuna siis oleks tal tulnud ka endale tuhka pähe raputada. Eespool nägime, et Hruštšov oli olnud Beria üks lähimaid abilisi selle poliitika läbiviimisel.

Osundamist vääriv on siinkohal tõsiasi, et pleenumil võtsid sõna ja paljastasid Beria rahvuspoliitika moonutusi Leedu NSV, Ukraina NSV ja Valgevene NSV parteiliidrid. Tegemist oli seega nende liiduvabariikidega, kus küsimus tõstus Beria allkirjastatud märgukirjade alusel. Nende liiduvabariikide (Läti, Moldaavia ja Eesti NSV) parteijuhid, kus analoogiliste märgukirjade koostamist kureeris Hruštšov,⁸⁰ pleenumil sõna ei saanud.⁸¹

Hruštšovi sõnavõtt oli palju tähelepanu pööratud parteiaparaadi tagaplaanile tõrjumisele, samal ajal kui Malenkovi sõnavõtt see teema peaaegu üldse puudus. Malenkov küll viitas sellele, et Beria püüdis julgeolekuorganeid partei kontrolli alt välja viia, kuid see oli ka kõik. Hruštšov aga pidas täiesti lubamatuks, et siseministeeriumi liinis on palgad kõrgemad kui parteiaparaadis. See arvamuseavaldus leidis pleenumi osavõtjate poolt eriti sooja vastuvõtu.⁸² Hruštšov ei hoidnud sõnu kokku ilmetamaks Beriat kõikvõimalike epiteetidega ja süüdistades teda sisuliselt kõikides Stalini ajastu kuritegudes. Ehk teisisõnu öeldes – just 1953. aasta juuli alguses toimunud pleenumil hakkab Hruštšov jõuliselt kultiveerima seisukohta Beriast kui Nõukogude Liidu esitumakast ja vägivaldapolitiika peasüüdlasest. Hruštšov püüdis oma sõnavõttuga leida poolehoidu just parteiaparaadis, mis tal kindlasti ka õnnestus ja aitas tal sel viisil sillutada tulevikus teed oma võimutäiusele.

Analüüsimate pikemalt siinkohal kõiki pleenumil peetud sõnavõtte, osundame siiski veel ühele seisukohale, mis neil päevil esile kerkis. Mõned "vana kaardiväe" esindajad – eelkõige Kaganovitš ja Andrejev – püüdsid oma sõnavõttudes taastada Stalini head nime ja avaldasid oma selget vastuseisu sellele, et isikukultuse teema on ühiskonnas päevakorrale tõusnud. Andrejev oli oma sõnavõttus siiralt hämmeldunud, teatades, et kõik ju teavad, millist rolli etendasid ajaloos Lenin ja Stalin, ning siis "ilmus ei tea kust välja küsimus isikukultusest". Mõistagi süüdistas Andrejev selles suhtes Beriast.⁸³ Andrejevi väljaõeldud seisukoht ei leidnud siiski ametliku toetust. Vastupidi – oma lõppsõnas võttis selle teema eraldi üles Malenkov, kes teatas pleenumist osavõtjatele, et Stalini isikukultuse küsimust ei saa vältida ning mitmed sõna-

⁷⁸ Lavrentij Berija, lk 401, viide 28.

⁷⁹ Pleenumi ametlikud dokumendid leiduvad: Lavrentij Berija, lk 83–376.

⁸⁰ Hruštšovi sõnavõttust võis ühemõtteliselt välja lugeda, et ka Läti NSVd puudutava märgukirja autoriks oli Beria (Lavrentij Berija, lk 91).

⁸¹ Käbin oli end küll sõnavõtuks registreerinud, kuid järg temani ei jõudnud – enne sõnavõttu katkestati (Lavrentij Berija, lk 84).

⁸² Pihaja, R. Sovetskij Sojuz, lk 115.

⁸³ A. Andrejevi sõnavõtt NLKP KK pleenumil 4.07.1954. – Lavrentij Berija, lk 207.

võtjad (eelkõige Andrejev) käsitlesid seda küsimust oma sõnavõttudes "ebaõigesti".⁸⁴ Mee-
nutagem siinkohal, et Hruštšov ei rääkinud
tollal veel sõnagi isikukultusest.⁸⁵

1953. aasta juuli alguses toimunud NLKP
KK pleenum oli sisepoliitilises elus äärmiselt
oluliseks sündmuseks, mille tähendust on
senini selgelt alahinnatud. Pleenum mõjutas
tuntavalt järgmiste aastate sisepoliitilisi aren-
guid Nõukogude Liidus. Sel pleenumil tehti
omamoodi vahekokkuvõtte võimuvõitlusest
Kremlis, mis oli vallandunud Stalini surma
järel, ja pandi alus uuele etapile, mille käsitle-
mine väljub aga käesoleva artikli raamest.⁸⁶

Pleenum lõppes Beria tegevust hukka-
mõistva otsuse vastuvõtmisega ning 10. juulil
teavitati ajakirjanduse vahendusel ka üldsust
Beria "kuritegudest". Beria oli ühemõtteliselt
süüdi mõistetud, kuigi juurdlus tema süüas-
jas oli algusjärgus: alles 1953. aasta septemb-
riks valmis esialgne süüdistuskokkuvõtte. Lõp-
likult formeerus Beria "süüasi" 1953. aasta
detsembris. 10. detsembril oli küsimus NLKP
KK Presiidiumi istungi päevakorras. Presi-
idium kinnitas süüdistuskokkuvõtte lõpliku
teksti ja võttis vastu otsuse avalikustada see
17. detsembri ajalehtedes. Moodustati ka Nõu-
kogude Liidu Ülemkohtu erikomisjon (eesot-
sas marssal I. Koneviga), kus Beria "süüasja"
arutati 18.–23. detsembrini ning langetati
mõistagi oodatud otsus: mõista Beria ja tema
lähimad kaastöölised mahalaskmisele. Beriale
inkrimineeriti muuseas kehtiva kriminaalkoo-
deksi (§ 58) alusel ka kodumaa reetmine. Koh-
tuotsus viidi täide samal päeval.⁸⁷ Repressioo-
nide ohvriks langesid ka Beria ja koos temaga
kohtu alla antud kaaslaste perekonnaliikmed
ja lähisugulased.

Beria pidas enda jaoks saatuslikuks just
tegevust rahvusküsimuse vallas. Seda tunnis-
tas ta 1953. aasta detsembris oma viimases
sõnavõttus: "Minu suur parteivastane viga seis-
nes selles, et ma andsin korralduse koguda
andmeid parteiorganisatsioonide tegevusest ja
koostas in margukirjad Ukraina, Valgevene ja
Baltikumi kohta. Kuid sealjuures ei pidanud
ma silmas kontrrevolutsioonilisi eesmäärke."⁸⁸

5.5. Beria languse tagajärgedest.

Beria arreteerimine tõi esmalt endaga kaa-
sa kaadrimuudatused Lubjankal – tema "ihu-
ametkonnas". Ühest küljest oli tegemist kaad-
rimuudatustega, mille käigus vabastati ja val-
landati ametist Beria lähikondlased. Koos
Beriaga arreteeriti ning anti kohtu alla tema
mitmed asetäitjad (Goglidze, Dekanozov) ja
rida kõrgemaid ministeeriumi ametnikke
(Sudoplatov jt). 26. juunil 1953. aastal nimeta-
ti uueks siseministriks S. Kruglov ning järk-
järgult hakati täitma neid ametikohti, mis olid
vabaks jäänud. Need kaadrimuudatused leid-
sid aset peamiselt 1953. aasta juuni lõpus ja
juulis.⁸⁹

3. juulil vabastati ametist kaadritevalitsu-
se ülem kindral-leitnant B. Obrutšikov ning
tema asemele nimetati V. Petruškov, kes sai
ka ministeeriumi kolleegiumi liikmeks. Sise-
ministri asetäitja kohalt vabastati polkovnik
S. Voronkov ja pandi siseministeeriumi sek-
retariaadi juhatajaks.⁹⁰ 7. juulil sai kindral-

⁸⁴ G. Malenkovi lõppsõna NLKP KK pleenumil
7.07.1953. – Lavrentij Beria, lk 350–351.

⁸⁵ Esimest korda öeldi isikukultuse teema välja
Malenkovi poolt päev pärast Stalini matuseid – 10.
märtsil. Malenkov teatas NLKP KK Presiidiumi ist-
tungil: "Peame kohustuslikuks lõpetada isikukul-
tuse poliitika." (Pihoja, R. Sovetskij Sojuz, lk 119)
Veelgi enam: Malenkov kavatses 1953. aasta april-
lis kokku kutsuda eraldi NLKP KK pleenumi, et
arutada ja hukka mõista Stalini isikukultus
(Mlečin, L. Predsedateli KGB. Rassekreennye
sud'by. Moskva. Tsentrpoligraf, 1999, lk 347–348.
⁸⁶ Võimuvõitluse uue etapi põhisisuks oli Hruštšovi
ja Malenkovi vastasseis, mis lõppes Malenkovi ta-
gandamisega Ministrite Nõukogu esimehe kohalt
1955. aastal. Malenkovi tagandamine vallandas
Kremlis uue vastasseisu, mis omakorda lõppes
"vana kaardiväe" (ehk nn parteivastase grupeerin-
gu) täieliku kõrvaletõrjumisega poliitilisest elust
ja Hruštšovi ainuvõimu kindlustumisega 1957.
aastal. 1957. aasta sündmuste kohta vt lähemalt:
Molotov, Malenkov, Kaganovič. 1957: Steno-
gramma ijun'skogo Plenuma CK KPSS i drugie
dokumenty. Moskva: Fond "Demokratiya". 1998.

⁸⁷ Vt lähemalt vastavaid dokumente: Lavrentij
Beria, lk 381–394.

⁸⁸ Nekrassov, V. Trinacat' "železnyh" narkomov, lk
250.

⁸⁹ Lubjanka, lk 77–80.

⁹⁰ NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 572
3.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 236.

leitnant D. Leonov siseministeeriumi kolleegiumi liikmeks ja 3. valitsuse ülemaks.⁹¹ 13. juulil vabastati ametist 6. valitsuse ülem kindralmajor P. Lorent.⁹² Järgmisel päeval vabastati ametist 5. eriosakonna ülem kindralmajor V. Kravtšenko ning kohusetäitjana asus osakonda juhtima polkovnik P. Goldovanski.⁹³ Paar päeva hiljem, 15. juulil sai uueks 2. eriosakonna ülemaks senine kaadrite osakonna ülema asetäitja polkovnik G. Zabolotnoi. Kaadrite osakonna ülema asetäitjaks nimetati alam-polkovnik V. Tepljakov.⁹⁴ 16. juulil vabastati ametist mitu oblasti siseasjade valitsuse ülemat, vabastati 4. valitsuse ülem N. Sazõkin ning nimetati tema asemele kindralleitnant F. Haritonov.⁹⁵ 18. juulil nimetati 2. peavalitsuse ülemaks A. Panjuškin.⁹⁶ 22. juulil nimetati siseministeeriumi kontrollinspektsiooni ülema kohusetäitjaks senine Leningradi piirivalve ringkonna poliitosakonna ülem polkovnik A. Bezotvetnõh.⁹⁷ Kiirkorras püüti tugevdada ka parteilist juhtimist siseministeeriumis ning 1. juulil nimetati siseministri esimeseks asetäitjaks NLKP KK sekretär N. Šatalin, kes siiski tegelikult siseministeeriumi tööle ei jõudnudki.

22. augustil 1953. aastal esitati siseministeeriumi poolt Malenkovile ja Hruštšovile aruanne, mis on ära tehtud Beria vaenuliku tegevuse tagajärgede likvideerimisel.⁹⁸ Üksikud kaadri- ja struktuurimuudatused leidsid aset siseministeeriumi keskaparaadis ka järgmistel kuudel. Kuid kindlasti ei olnud tegemist massilise kaadri uuendamisega ehk teisisõnu: enamik Beria poolt 1953. aastal ametisse nimetatud ametnikke jäi siiski oma kohtadele.⁹⁹

Mõistagi vabastati "berialastest" ka liiduvabariikide siseministeeriumide juhtkonnad. 3. juulil nimetati Ukraina NSV siseministriks kindralleitnant T. Strokats.¹⁰⁰ Juuli teisel poolel – 20. juulil – sai Gruusia NSV uueks siseministriks kindralmajor A. Inauri¹⁰¹ ja päev hiljem ennistati Valgevene NSV siseministriks Baskakov.¹⁰² Hiljem toimuvad veel teisedki kaadrimuudatused liiduvabariikides.

Teisalt kaasnes Beria kukutamisega ka julgeolekuorganite koha teisenemine nõukogude riigiaparaadis. Kremli võimuladvis otsustas tollaste sündmuste ajal järsult vähendada siseministeeriumi kesket rolli nõukogude ühiskonnas. See seisukoht oli selgelt fikseeri-

tud ka NLKP KK pleenumi otsuses. Žukovi sõnul teatas Malenkov talle "vastutavat ülesannet" andes järgmist: "Viimasel ajal on Beria läbi viinud kahtlast tööd oma inimeste seas, mis on suunatud grupi KK Presiidiumi liikmete vastu. Me leiame, et Beria on partei ja rahva jaoks muutunud ohtlikuks inimeseks. Me otsustasime ta arreteerida ja kahjutuks teha kogu NKVD süsteemi."¹⁰³ Seda poliitikat hakati ka ellu viima ja 1954. aasta kevadel reorganiseeriti põhjalikult julgeolekuorganite struktuuri. Riikliku julgeoleku küsimustega tegelevad osakonnad viidi siseministeeriumi haldusalast välja ja 1954. aasta märtsis moodustati Ministrite Nõukogu alluvuses eraldi institutsioonina Riiklik Julgeolekukomitee.¹⁰⁴

T

⁹¹ NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 582 7.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 240.

⁹² NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 635 13.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 251.

⁹³ NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 643 14.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 259.

⁹⁴ NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 647 15.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 253.

⁹⁵ NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 656, 671 16.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 255–257.

⁹⁶ NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 677 18.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 261.

⁹⁷ NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 720 22.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 277.

⁹⁸ Pihaja, R. Sovetskij Sojuz, lk 121.

⁹⁹ Lubjanka, lk 77–80.

¹⁰⁰ NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 573 3.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 238.

¹⁰¹ NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 700 20.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 263.

¹⁰² NSVL siseministri S. Kruglovi käskkiri nr 708 20.07.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 175

¹⁰³ Istoričeskij arhiv. 1999, nr 3, lk 45.

¹⁰⁴ Lubjanka, lk 77–82.

LISA 1***Eesti NSV siseministeeriumi keskaparaadi struktuur, koosseisu suurus, tegevusvaldkonnad ja struktuuriüksuste juhid (16.06.1953)**

Struktuuriüksus	Struktuuriüksuse nimetus	Suurus	Tegevusvaldkond	Struktuuriüksuse juht
	Juhtkond	3	ministeeriumi juhtimine	Alampolkovnik Mihhail Krassman
VALITSUSED	11. valitsus	21	sõja- ja riigisadaluste kaitsmine trükis	Ilmar Kübar
	Tuletõrjevalitsus	39	tulekahjude kustutamine	Major Georgi Kosse
OSAKONNAD	1. osakond	58	vastutegevus Lääne luureteenistustele	Vanemleitnant Elmar Vertman
	2. osakond	14	luure teostamine Lääneriikides	Alampolkovnik Josif Kroon
	4. osakond	78	siseriiklik agentuur-operatiivtöö	Major Oskar Borel
	5. osakond	45	agentuur-operatiivtöö majandusobjektidel	Kapten Eduard Kikas
	7. osakond	4	jälitustegevus, arreteerimised ja läbiotsimised	Major Ivan Josepson
	8. osakond	15	šifreerimine	Alampolkovnik Genrih Andrussov
	Arhiiviosakond	11	arhiivindus	Maria Muzõkantova
	Vanglateosakond	11	kurjategijate kinnipidamine	Major Ivan Erm
	Kohaliku õhukaitse-teenistuse osakond	5		Insener-major Aleksander Pihlapson
	Haldusosakond	142	ministeeriumi majandus ja valvetegevuse korraldamine	Major Karl Pärö
	Rahandusosakond	26	ministeeriumi finantstegevus	Intendanditeenist. kapt. Karl Rebane
	Kaadriteosakond	27	kaadrialane töö	Major Aleksander Naruson
ERIOSAKONNAD JA ALLOSAKONNAD	1. eriosakond	28	arvestus	Polkovnik Oskar Aavik
	2. eriosakond	4	salajase pealtkuulamise tehniline kindlustamine	Kapten Arnold Ibrus
	3. eriallosakond	10	dokumentide valmistamine operatiivtööks, salakiri, dokumentide ja käekirja ekspertiis	Major Valdimir Smirnov
	4. eriallosakond	18	raadiovastuluurealane tegevus	Alampolkovnik German Jermakov
	6. eriosakond	110	kirjavahetuse perlusteerimine ja sõjatsensuur	
ALLOSAKONNAD	allosakond "M"	3	mobilisatsioonialane tegevus	Major Grigori Kovalenko
	allosakond "C"	10	valitsusside (kõrgsagedus) tagamine	Alampolkovnik Pjotr Sutšenko
	kullerside allosakond	11	sidepidamine	Major Aleksander Ehin
INSPEKTSIOONID	Ametkondliku valve kontrolli inspeksioon	3	inspekteerimine	Alampolkovnik Juri Šumarin
	Käskkirjade täitmise kontrolli inspeksioon	3	inspekteerimine	Polkovnik Gavril Starikov
MUUD	Sekretariaat	13	ministeeriumi jooksva töö korraldamine	Major Jevgeni Orlov

* Lisa koostatud: ERAF, f 17, n 2, s 27, l 254-295.